Tussen macht en ondergeschiktheid

Vormen militairen in Nederland een bedreiging voor de democratische orde? Velen zullen deze vraag met een ongelovig schouderophalen beantwoorden. Inderdaad, dit onderwerp lijkt zó weinig toepasselijk voor de Nederlandse verhoudingen tussen krijgsmacht en maatschappij, dat het zelden of nooit aan de orde wordt gesteld.
Toch is dat niet helemaal vanzelfsprekend, want in geschiedkundige, politicologische en sociologische publikaties is in vele landen immers uitvoerig beschreven hoe militaire „elites" invloed uitoefen(d)en op het functioneren van de staat. Dat kan betrekkelijk onzichtbaar gebeuren, zoals bij de vervlechting van industriële en militaire belangen in een zg. militair-industrieel complex. Daarnaast komt het voor dat militaire „elites" een openlijke rol vervullen in het bestuur van het land. Een extreme vorm daarvan is de militaire dictatuur.

De aanleg om in de maatschappij macht uit te oefenen is de militaire institutie vanuit haar aard eigen. Zij beschikt immers over markante machtsbronnen, zoals het monopolie over strijdmiddelen en over een organisatie die op het efficiënte en effectieve gebruik daarvan is toegerust. Daarbij komt dat zij voor het merendeel van haar vitale behoeften selfsupporting kan zijn. In de leidinggevende lagen heerst voorts een hoge mate van saamhorigheid en eenheid van opvattingen, en door alle geledingen heen worden verhoudingen en optreden beheerst door discipline.
Dit alles overwegende acht Finer, de „klassieke" schrijver over dit onderwerp, het eerder verbazingwekkend dan vanzelfsprekend dat „the man on horseback" zijn potentiële macht binnen het maatschappelijke bestel *niet* gebruikt. Een voor de hand liggende verklaring daarvoor is dat hij zich ondergeschikt weet aan de regels van de grondwet en de staatsinrichting.
Het blijkt echter dat er problemen kunnen rijzen wanneer de civiele bestuurlijke organen onvoldoende in staat zijn de maatschappelijke orde te handhaven. Bestuurlijke zwakte, wanorde en fundamentele innerlijke verdeeldheid stimuleren als ware het een natuurwet tot (ogenschijnlijk) stabiliserende militaire interventies. Bekend is deze gang van zaken bij jonge staten in de eerste onevenwichtige stadia van „nation building". Maar ook in oude en gerijpte democratieën kunnen militaire machtsgrepen aan de politieke controle ontsnappen. Dit dreigde bijvoorbeeld in het Frankrijk van de „vierde republiek" plaats te vinden als reactie op de nederlaag in Indo-China en het verloop van de vrijheidsoorlog in Algerije.

In democratische staten zijn krijgsmachten, ideaal gesproken, politiek neutraal en ondergeschikt aan het regeringsgezag. Zij dienen instrumenten van de overheid te zijn met als opdracht het nationale belang te dienen. Complicaties doen zich echter voor wanneer officierscorpsen — de leidinggevende laag — latent of openlijk *niet* politiek neutraal zijn.
Zo'n politieke gezindheid behoeft zich zeker niet uit te drukken in openbaar geuite programma's, maar kan zijn terug te vinden in de voorkeur voor bepaalde politiek getinte ideologieën. Die kunnen opvattingen inhouden over wat concreet moet worden verstaan onder het nationale belang dat de gewapende macht, ingevolge haar taak, moet dienen.
Een andere vermenging van motieven doet zich voor wanneer omvang, slagkracht of prestige van de krijgsmacht worden aangetast. Vanuit zijn

professionele optiek zal de militaire top dit strijdig achten met de bestaansvoorwaarden van de natie en derhalve met het nationale belang.
Beide situaties kunnen onder bepaalde omstandigheden een voedingsbodem vormen voor militaire inmenging in de politieke besluitvorming.

Deze processen worden indringend beschreven in het artikel *Die Rolle des Militärs vor und nach der Machtergreifung 1933*, elders in dit nummer, van de hand van de militaire historicus Oberstleutnant dr. Waldis Greiselis. Algemeen bekend is dat in de jaren '30 de leiding van de Wehrmacht werd overspeeld door list, bedrog, en gewetenloze genialiteit van Reichskanzler Hitler in zijn opmars naar het Reichsführer-schap. Op geraffineerde wijze exploiteerde hij de binnenlandse machtspositie van de Wehrmacht en de toenemende gretigheid binnen het officierscorps zich naast de NSDAP te scharen. Dit doende streefde het officierscorps de verwezenlijking na van *eigen* ideologische doelstellingen als nationale eenheid en internationale expansie. Ook diende de „dolkstoot" die het in 1918 was toegebracht te worden vereffend en de eer te worden hersteld van het Keizerlijke leger dat „im Felde unbesiegt" was gebleven.
Het is fascinerend te lezen hoe weinig aarzelingen de toch professionele en conservatieve Wehrmacht had alvorens zich over te geven aan politieke avonturen, in de veronderstelling daarmee het eigen wereldbeeld en de eigen grootheid te kunnen dienen.
De afloop is bekend. Het nationaal-socialisme bleek niet het handzame instrument voor de ambities van de veldheren. Integendeel, het benutte juist de aanvalsdrang van de Wehrmacht ter verwezenlijking van eigen duistere mythen.

Heeft deze geschiedschrijving uitsluitend historische betekenis? Wij menen van niet. Uit de aanvang van dit editoriaal blijkt in welk krachtenveld een krijgsmacht zich gereed moet houden voor het dienen van het nationale belang. Uit de geschiedenis van de Wehrmacht wordt duidelijk welke interne krachten ertoe kunnen leiden dat krijgsmachten zich verwijderen van het ankerpunt van politieke neutraliteit.
In Nederland wordt hierover met betrekking tot onze eigen krijgsmacht weinig gesproken en zelden gepubliceerd. De ondergeschiktheid van de krijgsmacht aan de politiek werd zelfs bij het divergeren van politieke opvattingen en militair-operationele visies op het verloop van het dekolonisatieproces in voormalig Nederlands-Indië nooit ernstig beproefd. Voor het huidige geldt dat binnen het bondgenootschappelijke verband voor Nederland als kleine lidstaat ook geen eigen afzonderlijke militaire ambities denkbaar zijn.

In een recent advies van de Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht over de maatschappelijke aanvaarding van de krijgsmacht wordt over de ondergeschiktheid van de krijgsmacht en de politieke neutraliteit nauwelijk gerept. Zij zijn immers nooit problematisch gebleken. Een zodanige verhouding tussen het politieke en het militaire moeten wij koesteren als een groot goed.

Uit het voorgaande blijkt echter dat zij zeker geen vanzelfsprekendheid is.